

Marijana Savić Simić*

Akademija za nacionalnu bezbednost

Čovek mase i perspektive restauracije individualnosti

Apstrakt

Predmet ovog istraživanja su odnosi mase i pojedinca kao socijalnog fenomena i evolucija tih relacija kroz različite istorijske epohe i kontekste. Posebna pažnja posvećena je novumu u kvalitativnoj strukturi i aspektu tih relacija, do kojih je došlo stupanjem na scenu masa kao relevantnog društvenog faktora koji preuzima ulogu elite. Pored pojašnjenja osnovnih pojmova i kratke predistorije problema, rad se bavi spektaklom koji je postao i rezultat i cilj, osnovni manifestacioni modus, ali i sam sukus savremenog društva, te je na taj način izjednačio ulogu dekora i suštine moderne socijalne zajednice. Manipulisani čovek koji postaje dobrovoljna žrtva manipulacije pokazuje se kao normalna i prirodna posledica tautološkog karaktera spektakla. Rad nastoji proučiti mogućnosti rehabilitacije delatnog pojedinca koji je odvažan da živi po načelu permanentnog duhovnog uzrastanja u zajednici, kao i fenomen pasivizirane elite koja svojim nečinjenjem dodatno doprinosi dehumanizaciji sveta.

Ključne reči:

čovek mase, društvo spektakla, mehanizmi manipulacije, pasivizirana elita, restauracija individualne misli

* marijanasavic1@gmail.com

METODOLOŠKO-ISTRAŽIVAČKI OKVIR

Naučni cilj istraživanja podrazumeva kvalitativnu naučnu analizu relacija i međusobnih uticaja masa i individue, kao društvenih aktera, sa posebnim osvrtom i pojašnjenjem uloge, značaja i perspektive individualne misli u savremenom društvu. Naravno, kvalitativnoj naučnoj analizi prethodi naučna deskripcija geneze i evolucije svih društvenih aktera, kroz pokušaj sistematizovanja dosadašnjih saznanja u toj oblasti. Društveni cilj istraživanja usmeren je na preciznije i detaljnije pojašnjenje društvenih fenomena masa i individue (tj. njihove korelacije), upoznavanje kompleksnosti njihovih odnosa i – naročito – prepoznavanje perspektiva restauracije i revitalizacija individualne misli kao preduslova društvenog progresa.

Generalna hipoteza istraživanja jeste da je savremeni pojedinac, koji pre svega podrazumeva angažovanog i društveno zainteresovanog intelektualca pasiviziran, a taj pasivizam i svojevrsni autizam za društvenu realnost udaljava ga od njegove prirodne i primarne uloge lidera, koja je bila njegova istorijska konstanta. Prva posebna hipoteza, implicirana generalnom, iskazana je kroz stav da takvom svojom internom ulogom i pristankom na postojeća stanja savremeni intelektualac odustaje od svog istorijskog „priziva” i dodatno dehumanizuje svet, budući da sopstvenim pasivizmom pospešuje dominantnu ulogu masa. Druga posebna hipoteza ukazuje na nestanak uloge harizmatičnog lidera, jer savremeni intelektualac svojim nečinjenjem i neangažovanošću ne može biti primer i uzor, koji ima sposobnost da za svoje ideje pridobije sledbenike. Navedene i obrazložene hipoteze predstavljaju istraživački okvir koji je preduslov verifikacije naučnih saznanja o specifičnoj ulozi i kompleksnom položaju savremenog intelektualca.

Istraživanje je uslovalo primenu različitih opštih i posebnih metoda i metodskih postupaka. Za kvalitativno razumevanje uzročno-posledičnih veza individue i mase kao fenomena u društvenoj strukturi korišćene su hipotetičko-deduktivna i dijalektičko-materijalistička metoda. Primena ovih metoda omogućila je da istraživanje bude idejno i saznajno koherentno. Takođe, na taj način, omogućeno je pravilno shvatanje uzročno-posledičnih veza između masa i individua koje se kroz istoriju pokazuju kao ključni i istovremeno suprotstavljeni i nužno korelativno povezani društveni fenomeni. Ovakav metodski pristup obezbedio je pretpostavke za neposredno sučeljavanje saznanja o predmetu istraživanja, kao i kritičko preispitivanje i proveravanje postojećih saznanja. U istraživanju nije zapostavljen ni odnos međusobnog prožimanja i dopunjavanja induktivnog i deduktivnog, a pored pomenutih – upotrebljena je opštenaučna metoda modelovanja.

ČOVEK MASE I SAVREMENO DRUŠTVO

Čovek je, suštinom svoga bića, predodređen za život u zajednici. U tradiciji zapadne misli ovu tezu eksplicitno je iskazao i argumentovao još Aristotel, glasovitom sintagmom „Zoon Politikon” (političko biće, biće zajednice, društveno biće).¹ „Onaj koji ne može živeti u zajednici ili kome ništa nije potrebno, jer je sam sebi dovoljan, nije deo države, taj je ili zver ili Bog.”²

Razume se, ljudska zajednica predstavlja kompleksan i živ organizam, te kao takva podrazumeva ceo niz složenih i gusto isprepletanih relacija. Fenomen odnosa individue i mase, odnosno gomile³ jedan je od onih koji intrigiraju proučavaoce različitih provenijencija – filozofe, politikologe, psihologe, fenomenologe...

Još u prvim decenijama XX veka pojavile su se dve kapitalne studije koje tematizuju ovu problematiku – „Psihologija naroda, gomila, revolucija”, francuskog socijalnog teoretičara Gustava Le Bona (1841–1931), i „Pobuna masa”⁴, španskog filozofa Hose Ortega i Gasete (1883–1956).

Anticipirajući duh naše epohe Le Bon je zapazio da će „doba u koje ulazimo biti doista era gomila”⁵, lucidno primetivši da će savremena društva morati da računaju sa jednom novom silom, koja je poslednji suveren modernog veka – silom gomila.⁶ Le Bonove opservacije ni vek kasnije nisu nimalo izgubile na svežini i aktuelnosti (naprotiv!), pa takvo zapažanje da se „jedan za drugim ruše društveni stubovi, a samo je gomila jedina snaga koju ništa ne ugrožava i čiji ugled samo raste”.⁷

Treba naglasiti da mase menjaju samo moduse ispoljavanja i istorijski kontekst, dok im priroda i karakter ostaju identični. Tako Le Bon primećuje da su mase malo podobne za razmišljanje i – naprotiv – veoma podobne za akciju. Ovaj autor ističe razaračku moć gomile i vladavinu varvarstva ukoliko ona preuzme prevlast. Potrebno je imati u vidu da brojno nagomilavanje pojedinaca nije dovoljno da formira gomilu, već su neophodne konkretne okolnosti usled kojih „jedno nagomilavanje ljudi ima nove karaktere, vrlo različite od

¹ Boris Kalin, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1989, str. 50.

² Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd, 1970, str. 6.

³ U nastavku teksta termin „gomila” i „masa” koristiće se kao sinonimi (prim. a.)

⁴ Delo španskog filozofa (istina retko) prevodi se i kao „Ustanak masa”, npr. „Vostranie mass”, Žuravli, Moskva, 2011.

⁵ Gistav L' Bon, *Psihologija gomila*, Papirus, Novi Sad, 1995, str. 10.

⁶ Gustave Le Bon, *Psihologija naroda – gomila – revolucija*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2004, str. 146.

⁷ Isto, str. 147.

karaktera individua koje sastavljaju to nagomilavanje. Svesna ličnost se utopi u gomili, osećanja i ideje svih takvih sjedinjenih celina upravljene su u istom pravcu. Obrazuje se zajednička duša, prolazna bez sumnje, ali koja pokazuje sasvim određene karaktere. Ona sad obrazuje samo jedno biće i podložna je zakonu duševnog jedinstva gomila”.⁸

Određenje Le Bona je slojevitije i dublje nego što se može učiniti na prvi pogled. Naime, neophodne su izvesne okolnosti koje pospešuju duh gomile. Zatim, nagomilavanje dovodi do novih karakterata, veoma ili sasvim različitih od individua koje ih sačinjavaju. Pojedinaac se utopi u gomili i svaka nezavisnost ličnosti gubi se i potire. Novoobrazovana „zajednička duša”, istini za volju, ima prolazni karakter, ali posledice njenog trajanja i del(ov)anja često mogu biti fatalne za neki od segmenata društva ili za društvo u celini.

„Pogledajte tog, do maločas samosvesnog, časnog i moralnog pojedinca. Do pre nekoliko trenutaka činilo se da može poslužiti kao egzemplar za potvrdu Kantovog kategoričkog imperativa⁹, a u časku je postao vojnik mase, pokorni šrafčić svetine, zviždi i aplaudira, skandira u ritmu gomile. Da li je zaista došlo do čudesne i munjevite transformacije?! Ne, sasvim sigurno nije. Kida se i muči ta karika u lancu, prekoreva i kinji samu sebe što kliče ono što ne misli, uzvikuje ono sa čim se ne slaže a ipak mu baš nikako ne polazi za rukom da se ne slaže, a ipak mu baš nikako ne polazi za rukom da se odupre tom neshvatljivom nagonu. Osvrće se koliko može u nadi da će ugledati lice na kojem će pročitati istu muku, grižu i samoprekor što nije u stanju da se suprotstavi divljoj zavodljivosti mase.”¹⁰

Citirani pasus uverljivo i plastično naglašava višedimenzionalni i na pojednostavljenost nesvodljivi karakter odnosa mase i pojedinca, gomile i individue. O ovoj problematici biće više reči u nastavku teksta. Takođe, kada je reč o svim obeležjima mase kao socijalnog, ali i fenomena koji zahteva multidisciplinarni pristup, treba istaći da će u ovom istraživanju pažnja biti posvećena samo osnovnim aspektima, a posebno onim koji se najdirektnije tiču uzajamnih odnosa na relaciji gomila – individua.

Vođena nesvesnošću, masa je impulsivna i pokretljiva, ali i razdražljiva. „Za ličnost u gomili, pojam o nemogućnosti iščezava. Zasebna ličnost dobro oseća da ona sama ne bi mogla upaliti kakav dvor, opljačkati magacin. Nalazeći se u sastavu kakve gomile, ona je svesna moći koju joj daje broj i

⁸ Gistav L' Bon, *Psihologija gomila*, nav. delo, str. 17–18.

⁹ „Deluj uvek tako da maksima tvoje volje može uvek ujedno poslužiti kao princip opšteg zakonodavstva.”

¹⁰ Maksim Bogdanović, *Uspitnice (eseji)*, Vigled, Beograd, 2009, str. 43–44.

dovoljno je samo sugerisati joj ideju o ubistvu i pljački pa da smesta popusti iskušenju.”¹¹

Sugestivnost i lakoverenost takođe odlikuju gomile, kao i preteranost i jednostranost osećanja. Među stubovima na kojima počiva masa nalaze se i netolerantnost i autoritarizam. Moralnost gomila je fenomen o kojem će, takođe, biti više reči u odeljcima teksta o ulozi pojedinca i relaciji individua i masa.

Jedna od knjiga koje su u prvim decenijama dvadesetog stoleća najsnažnije odjeknule u intelektualnoj javnosti svakako je Ortegina „Pobuna masa”.¹² Brilijantnom, utemeljenom naučnom analizom i nesvakidašnjom stvaralačkom intuicijom, Ortega je problem masa i njihove pobune (sa ili bez znakova navoda) uspostavio i promovisao kao prvorazrednu naučnu temu. Nakon toga, svi teoretičari koji se bave ovom temom, a iole drže do sebe, neizostavno se pozivaju na ovo (danas već uveliko kultno) delo španskog filozofa.

Ortega upozorava na novum čija pojava dovodi do istorijske prekretnice: „Izgleda da je evropska istorija prvi put prepuštena odlukama običnog čoveka svetine. Ili drugim, aktivnijim rečima: Dosad vođen, obični osrednji čovek sada ispade vladalac sveta. Ta rešenost da se isprsi u prvi društveni plan sazrela je u srednjem veku automatski, čim se oformio novi tip čoveka, u njemu oličen”.¹³

Psihološki tip tzv. novog čoveka, oličen u čoveku – masi podrazumeva da je život lak, pun obilja i bez ikakvih ograničenja. On sopstveni moralni i intelektualni kapacitet uzima kao dobar i potpun, a takvo samozadovoljstvo mu daje samoproglashenu legitimnost za nepoštovanje bilo kakvih spoljašnjih autoriteta. Naposletku, saglasno načelu „direktne akcije”, novi čovek-masa neće se libiti da sopstveno mediokritetsko mišljenje nameće uvek, svuda i svima bez ikakvih skrupula i rezervi.

Taj uljuljani „zadovoljni gospodičić” na jedvite jade priznaje da ima i poneku obavezu, uživajući u obilju koje mu je dato i koje je zatekao. Zato i misli da je prirodno da radi ono što im se prohte, bez ikakve odgovornosti i zapitanosti nad sobom i svetom (valjda) svojstvene homosapiensu. Čovek-masa najveći napor ulaže da utekne sopstvenoj sudbini, neće da čuje „gnothi seaution!”¹⁴ Čovek-masa živi neodgovorno, delujući vazduhom bez oslonca. On je rođen i bitiše u „previše organizovanom svetu” čije prednosti i te kako uočava, ali pred čijim opasnostima zatvara oči.

¹¹ Gistav L' Bon, *Psihologija gomila*, nav. delo, str. 29.

¹² „Pobuna masa” je najčitanije delo španskog jezika posle Servantesovog „Don Kihota”. (Prema: Trivo Indić, *Uspom masa*, IIC SSO Srbije, Beograd, 1985)

¹³ Hose Ortega i Gaset, *Pobuna masa*, Alef, Beograd, 2013, str. 93.

¹⁴ „Spoznaj samoga sebe” (Prema predanju tako je glasio natpis na Apolonovom hramu u Delfima).

Tako izbegavajući suočavanje sa onim što treba da bude, savremeni čovek gomile odustaje – jezikom filosofije nemačkog klasičnog idealizma rečeno – da pređe put od zatečenog „ja” do onog „ja” koje predstavlja samoostvarenje, odnosno cilj istinskog očovečenja.¹⁵ Živeti znači sudbinski biti prinuđen sprovoditi u delo slobodu¹⁶, tvrdio je Ortega i Gaset. Izgleda da je čovek-masa odao put koji vodi u suprotnom i dao se u beg od slobode.¹⁷

DRUŠTVO SPEKTAKLA I MEHANIZMI MANIPULACIJE

Jednu od najjezgrovitijih i najefektnijih, ali i najtačnijih ocena modernog društva verovatno je ponudio svestrani francuski mislilac Gi Debor. To je učinio već samim naslovom knjige „Društvo spektakla”, koja se prvi put pojavila u izlozima knjižara 1967. godine, a već naredne godine čuveni nemiri učinili su je svetski poznatom. Pisano u fragmentima (možda po uzoru na „Mračnjaka iz Efesa”¹⁸) nemilosrdno secira društvo i vreme kojem svedočimo, ali i u kojem smo akteri. U savremenom svetu „život je predstavljen kao ogromna akumulacija prizora; sve što je nekada bilo neposredno doživljavano, udaljeno je u predstavu”.¹⁹ Već uvodnim, beskompromisnim fragmentima, koji nose snagu i imaju moć najubojitijih (filosofskih) aforizama, Debor nam ukazuje na fragmentarno opaženu stvarnost, koja, regrupišući se, stvara novo, sopstveno jedinstvo, poput odvojenog lažnog sveta.

Čitajući Debora, neizostavno se nameće pitanje: Kakva je sudbina „istinitih” pojedinaca u lažnom svetu, svetu laži u kojem trijumfuje gomila sa svojim standardima i kriterijumima? Može li u njemu da se realizuje hegelovsko pravo posebnosti subjekta?²⁰ Ovde tek naznačena pitanja biće detaljnije

¹⁵ Johann Gottlieb Fichte, *Odabrane filozofske rasprave*, Kultura, Zagreb, 1956, str. 94–95.

¹⁶ Dragan Simeunović navodi pet nužnih uslova za slobodu: objektivno postojanje više mogućnosti, tj. alternativa u datoj situaciji, svest o postojećim otvorenim mogućnostima, mogućnost autonomnog izbora, delanje po autonomnom izboru i odsustvo prinude i kontrole nad okolinom. (Dragan Simeunović, *Teorija politike – rider I deo*, Udruženje nauka i društvo, Beograd, 2002, str. 263)

¹⁷ Sintagma aludira na čuvenu knjigu „Bekstvo od slobode” Eriha Froma.

¹⁸ Nadimak antičkog filozofa Heraklita (oko 540–480 p.n.e) koji je takođe pisao u fragmentima.

¹⁹ Debor Gi, *Društvo spektakla*, Anarhija, Blok 45, Beograd, 2003, str. 6.

²⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Kultura, Zagreb, 1953, str. 153–57.

razmatrana u nastavku teksta. Najgore je – upozorava Debor – što spektakl ne može biti shvaćen kao puka vizuelna obmana koju stvaraju masovni mediji. Reč je o pogledu na svet koji se materijalizovao. „Sagledan u celini, spektakl je u isto vreme rezultat i cilj vladajućeg oblika proizvodnje. On nije samo dekor stvarnog sveta, već samo srce nestvarnosti ovog društva.”²¹

Stvarnost i spektakl se groteskno prožimaju, te se na taj način stvarnost pojavljuje u granicama spektakla, a spektakl postaje stvarnost. I ne samo to, on je glavni proizvod današnjeg društva (da danas nekim slučajem piše iznova „Društvo spektakla” možda bi Debor preinačio tvrdnju i umesto „glavni” napisao „jedini”).²² Moderno društvo je suštinski, a ne veštački spektakularno. Naposletku, spektakl ne teži ničemu drugom do sebi samom. Bezmalopola veka posle Deborovih opservacija, teško im je pronaći i najmanju, a kamoli esencijalnu zamerku. Naprotiv, čini se da se svakim danom gomilaju i umnožavaju argumenti u prilog spektaklu u svim njegovim pojavnim oblicima.

„Tautološki karakter spektakla potiče iz činjenice da su njegov cilj i njegova sredstva identični. To je Sunce koje nikada ne zalazi nad carstvom moderne pasivnosti. Ono pokriva ceo globus, večitost se kupajući u sopstvenoj svetlosti.”²³ Očigledno je da spektakl imperativno zahteva pasivni pristanak. Umravljeni i pasivizirani pojedinac, koji neštedimice od svoje ličnosti i osob(e)nosti „poklanja” masi, lišavajući se tako dobrovoljno sopstvene slobode, ali i (pre)teškog bremena odgovornosti, postaje lak plen zamke spektakla.

U tom tautološkom krugu, o kom govori Debor, obesmišljenost dostiže kulminaciju. „Savremeni čovek konačno je odbegao od slobode i skrio se u zavetrinu obmane spektakla. Taj pogubljeni pojedinac svet ne doživljava kao sopstveni dom, jer oseća da je bačen u njega. U svojoj teskobi on živi svoju savršenu bezrazložnost i u njemu se oseća kao u kavezu bez rešetaka.”²⁴

Još je Kjerkegor, koga sa pravom nazivaju pretečom ili čak ocem egzistencijalizma, nedvosmisleno tvrdio: „Gomila je laž, gde postoji gomila, tamo ona dobija presudnu važnost, tu se ne radi, ne živi se, ne teži se najuzvišenijem cilju”.²⁵ Utopljen u bezličnost gomile, umravljen i odustao od potrage za samoosmišljavanjem, savremeni pojedinac postaje idealna meta za manipulaciju.

²¹ Debor Gi, *Društvo spektakla*, nav. delo, str. 7.

²² Prim. a.

²³ Debor Gi, *Društvo spektakla*, nav. delo, str. 7.

²⁴ Jean-Paul Sartre, *Egzistencijalizam je humanizam*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964, str. 91.

²⁵ Seren Kjerkegor, *Osvrt na moje delo*, Vuk Karadžić, Beograd, 1965, str. 76–77.

Štaviše, on joj se dobrovoljno baca u naručje, sve u nadi da će na taj način sam sebe amnestirati od odgovornosti za sopstvenu egzistenciju.

Ne bez razloga nazvana političkim bestselerom, dvotomna studija „Manipulacija svešću” ruskog akademika Sergeja Kara Murze studiozno i pronicljivo (mada donekle obremenjena političkom pristrasnošću) sveobuhvatno analizira fenomen manipulacije u savremenom svetu. Samu manipulaciju Kara Murza preuzima od Herberta Frankea i pod manipulacijom podrazumeva „psihičko dejstvo koje se vrši tajno, a samim tim i na štetu onih lica na koje je usmereno”.²⁶

Treba primetiti da je i sam pojam manipulacije u međuvremenu doživeo (možda i suštinsku) evoluciju i transformaciju. Tajnost više ne predstavlja preduslov i nije neophodna, jer joj moderan čovek-masa hita u susret. Bez nje on bi bio primoran da se suoči sa samim sobom, a to nipošto ne želi, budući da nije kadar „stići i uteći i na strašnom mestu (svom životu i svetu) postojati”.

„Jedino što mogu odgovorno da tvrdim jeste da sam neodgovoran.”²⁷ Izgleda da je zaista tačno (ponekad) zapažanje da je aforizam roman iz kog je izbačeno sve suvišno. Za umnim jezikom metafore očigledno je iskazana slika savremenog čoveka. Konfuzan i bombardovan sa svih strana formom bez sadržaja, on beži od odgovornosti kao „đavo od krsta”. Zatočen, ali amnestiran od odgovornosti, on svojevorno ostaje u već pominjanom kavezu bez rešetaka. Stoga i ne želi da se odupre bezbrojnim oruđima manipulacije, među kojima vidno mesto zauzimaju stereotipi koje je Volter Lipman okarakterisao kao najistančanija i najsugestivnija sredstva uticaja na čoveka.²⁸

Naravno, emocionalno dejstvo javlja se kao preduslov manipulacije koja, pre svega, podrazumeva celu galeriju strahova. Delujuć, sistematski, na nekritičku svest savremenog čoveka, odnosno na njegovu uobrazilju, pažnju i pamćenje, savremeni manipulatori još više stežu ionako tesan обруč oko čoveka-mase.

Kara Murza, govoreći o velikim projektima manipulacije, ističe i mitove. „Ponekad mit predstavlja način da se neizdrživa verodostojna predstava strašnih stvarnosti u svesti zameni uslovnom predstavom s kojom se može saživeti.”²⁹ U zavisnosti od konteksta i ciljeva, za manipulaciju s podjednakim efektom mogu poslužiti tzv. crni (npr. satanizacija Srba na Zapadu) i svetli mitovi (npr. tehnološki mit).

O masovnoj kulturi kao sredstvu manipulacije iluzorno je i govoriti. Rečju, individualnost je u savremenom svetu saterana u čošak. Da bi u njemu

²⁶ Herbert Franke, *Manipulisani čovek*, PKM, Banja Luka, 2002, str. 29.

²⁷ Spiro Nikolov, *Pro misli*, Samostalno izdanje, Valjevo, 2010, str. 22.

²⁸ Sergej Kara Murza, *Manipulacija svešću*, Knjiga 1, Nikola Pašić, Beograd, 2008, str. 159.

²⁹ Isto, str. 254.

egzistirao, današnji čovek priklanja se autističnom otklonu od preuzimanja odgovornosti, „baca peškir“, i, pre stupanja u borbu sa manipulatorima, pristaje na život „večite sadašnjice“ u obezluđenom društvu spektakla. Ima li nade za još neukročene i neuklopljene u hipnotiziranu masu? Postoji li perspektiva za one koji su se opredelili za opciju nepristajanja i sopstvenog izbora?

PERSPEKTIVE RESTAURACIJE INDIVIDUALNE MISLI

Sušтина čoveka i smisao njegovog postojanja ne zavise od trendova. Put očovečenja koji prekoračuje, nadilazi, ali i esencijalno osmišljava puku datost uvek je podrazumevao koračanje ka onom što svako od nas treba da bude. Ovaj imperativ tokom istorije nije se menjao, menjale su se samo okolnosti.

Vratimo se na trenutak nemačkom klasičnom idealizmu i Fihteu. Ljudski život je izbor i odluka i u zavisnosti od konkretnog izbora i konkretne odluke možemo govoriti o „dvema vrstama ljudi“. Jedni svet doživljavaju kao produkt stvari i njihova je delatnost svedena na mehaničku nužnost, a drugi se odlučuju na sistem dela i slobode, realizujući tako u punoj meri pravo na posebnost subjekta.³⁰ Tek ovim aktom čovek se istinski i u potpunosti samorealizuje i ispunjava svoju sudbinu, kako je to lepo zapazio Miloš Crnjanski. I tek tada čovek postaje „ne samo realnim sudionikom nego upravo proizvođačem svog sopstvenog sveta“.³¹

Na istom tragu je i Herbert Marcuse koji govori o „pravim“ i „krivim“ potrebama. Većina predominantnih potreba za relaksacijom, razveseljavanjem, ponašanjem i konzumacijom prema oglasima – da se voli i mrzi ono što drugi vole i mrže – spada u tu kategoriju krivih potreba.³² Put za ostvarenje pravih, istinskih potreba, tvrdi Marcuse, znači ukidanje javnog mnjenja, zajedno sa njegovim tvorcima. Istinska intelektualna sloboda koja je danas apsorbirana u masovnoj komunikaciji i nametnutom mišljenju, kao nužan preduslov, prethodi restauraciji individualne misli.³³

Restaurirati individualnu misao, vratiti joj „pravo građanstva“, rehabilitovati pravo na nepristajanje i posebnost, ophrvati se ukalupljenosti, stereotipiji, uniformnoj i zatočenoj misli – upozoravaju mislioci i umetnici svih provenijencija. Oživeti umeće čuđenja i zapitanosti... „Iznenadenje je biti čovek“³⁴, podseća Ava Justin. „U naše vreme preovlađuju kalupari i među glratim

³⁰ Johann Gottlieb Fichte, *Odabrane filozofske rasprave*, nav. delo, str. 180.

³¹ Milan Kangrga, *Etika ili revolucija*, Nolit, Beograd, 1983, str. 267

³² Herbert Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968, str. 23–24.

³³ Isto, str. 23.

³⁴ Justin Popović, *Svetosavlje kao filozofija života*, Manastir Čelije, 1995, str. 7.

slobodarima", opominje srpski zlatoust.³⁵ „Ne sme se poistovetiti umnožavanje izbora sa povećanjem sloboda”³⁶, pojašnjava Horkhajmer. Kako nadjačati buku besmisla, zaobići formu bez sadržaja, vratiti se sebi? Ortega je nedvosmišlen. Začuditi se i iznenaditi se jeste početak razumevanja, to je luksuz svojstven intelektualcu. Čuđenje je njegova osnovna odlika.³⁷

Život je neposredna i individualna stvarnost, nije nam dat gotov, moramo ga stvarati u svakom trenutku. On je stalni izbor onoga šta ćemo biti, ne prestani zadatak i dužnost. To je intenzivno delanje u kojem pojedinac opstaje samo ukoliko od sebe zahteva više, otimajući se inerciji prosečnosti. Autentično živi onaj ko ispunjava sopstvenu vokaciju, što podrazumeva ne prestano nezadovoljstvo sobom i zatečenim stanjem.

Poodavno je i Karl Majnhajm uočio problem privatnosti u savremenom svetu.³⁸ Da bi uopšte bio spreman na autentičan način življenja, savremeni čovek mora da se odupre masovnoj ekstazi i napravi otklon od kolektivne gomile. Zato je neophodno da sačuva određena unutrašnja iskustva od kontrole spoljašnjeg sveta i da ih zadrži za sebe. Revitalizovati i reanimirati sopstvenu privatnost, jer bez nje je nemoguć razvoj nezavisnih ličnosti.

„U samoći i delimičnoj izolaciji naša iskustva dobijaju dubinu i tada postajemo, u duhovnom smislu, drugačiji od svojih bližnjih u onim područjima u kojima smo konstantno izloženi društvenim kontaktima i gde se razmena ideja neprestano odvija skloni smo tome da postanemo slični jedni drugima kroz međusobna prilagođavanja.”³⁹

Samoća... gde li se denula? Da li je išta veliko u istoriji ljudskog roda nastalo, a da nije začeto i stvarano u osami? Napraviti intermeco od halabuke spoljašnjeg sveta, zatvoriti se u „gluvu sobu” svoje intime, propustiti svakodnevna iskustva kroz filter otklona i kritičkog promišljanja. Ne istaknuti belu zastavu pred najezdom svetine, istih uzrečica i identičnih navika. Razlikovati se „po boji svojih pisama, počeshljati se u nekom boljem hotelu”.⁴⁰ Potražiti zaklon od kakofonije masa, pronaći pribežište i (bar privremeno) isključiti telefone, biti nedostupan, malo apstinirati od angažovanja na društvenim mrežama, „lajkovati” osamu i lekovitu izolaciju, čuti sopstvene otkucaje srca, registrovati i oslušnuti moždane impulse, slušati zaboravljene zvukove tišine. Ne zvuči loše, makar kao predlog za razmišljanje.

³⁵ Nikolaj Velimirović, *O Bogu i o ljudima*, Valjevac, Valjevo, 1996, str. 101.

³⁶ Max Horkheimer, *Pomračenje uma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 88–89.

³⁷ Hose Ortega i Gaset, *Pobuna masa*, nav. delo, str. 34–35.

³⁸ Karl Manhajm, *Dijagnoza našeg vremena*, Mediteran, Novi Sad, 2009, str. 184.

³⁹ Isto, str. 186.

⁴⁰ Stihovi iz čuvene pesme Arseno Dedića „Ne daj se Ines” (prim. a.)

U više navrata pominjani Sergej Kara Murza daje pragmatične savete za bekstvo od ukalupljivanja. Smanjiti kontakte jer će neophodne informacije ovako ili onako stići do nas. Promeniti tempo, smesta odbacivati naduvavanu situaciju hitnosti. „Prosejavati” buku, izbeći bombardovanje i bujicu nepotrebnih informacija. Ne biti samo potrošač ideja, konzument i puki slušač, razviti dijalogičnost mišljenja. Stvaranje alternativa, uključivanje zdravog razuma, traženje korena problema, promena sterilnog jezika ogrezlog u frazama, uzrečicama, poštapalicama i floskulama. Ipak, glavni savet je misliti. I to misliti uporno, teško kao što kubikaš kopa tešku glinu.⁴¹

PASIVIZIRANA ELITA

Prodreti u lavirint znači staviti se u namernu samoću; znači prihvatiti zamršeno kretanje u nepoznatu strogost sudbine te tako pokušati naći rešenje; znači odbijati svaku pomoć osim ako dolazi i potiče od naše svesti... Biće to od nas traženi i izabrani put, da bismo sebi objasnili tajnu samih sebe na hodočasničkom putu s preprekama koji prolazimo u najvećoj budnosti, čak u stanju najnapretnutije pažnje kako bismo stigli u stanje izbavljenja.⁴²

Kroz celu istoriju čovečanstva (a to je čini se jedino moguće i normalno) uvek su u većini bili oni koji se prepuštaju struji. Oni koji tragaju za punoćom smisla, autentičnom egzistencijom i ispunjenjem svoje sudbine u svakom vremenu su bivali izuzetak i to onaj koji potvrđuje pravilo.

„Najradikalnija podela svekolikog čovečanstva nesumnjivo je ona na dve klase spodoba: na one koji od sebe zahtevaju mnogo, pa na pleća tovara i teškoće i obaveze i na one koji od sebe ne traže ništa posebno.”⁴³ Kakva su danas „pleća” intelektualaca, da li su kadri da ponesu teret i obaveze koje im „sleđuju”? Odvažnost da se krče neproходи i da se preuzima odgovornost, da se „šutira penal” kada svima drhte noge, da se istini i izazovu pogleda u oči dok drugima ponestaje kuraži i skreću poglede, oduvek su bile osobine „izabranih pojedinaca”.

Kako danas stoje stvari? „Gledam ga, tog gospodina intelektualca, liči mi na plemića kojem je od gospodstvenosti ostala tek titula ispred imena i prezimena. Prepoznam u njemu i sebe i celokupnu tobož visokoumnu bratiju. Šta smo mi, u šta smo se pretvorili? U olupine sposobne tek da se podsmehnu i poluglasno, katkada, nešto zajedljivo dobace. Svet se ionako survava, puca po šavovima, gubi poslednje obrise smisla, pa mu svaki mediokritet može proknuti u apsurd. A mi smo svoje celokupno delanje sveli na ispraznu i jalovu

⁴¹ Sergej Kara Murza, *Manipulacija svešču*, nav. delo, str. 908–918.

⁴² Paolo Santarcangeli, *Il Libro dei Labirinti*, Perke, Roma, 1972.

⁴³ Hose Ortega i Gaset, *Pobuna masa*, nav. delo, str. 36.

zajedljivost, plitkoumne doskočice i besplodnu kritiku. Da se nekom volšebnošću čovečanstvo iznenada 'prodobri', ne znam šta bismo mi intelektualci sami sa sobom. Gde bismo onda tražili utočište, koga bismo okrivili za 'surovu društvenu stvarnost'. Ovako, Gospodu hvala, imamo čime da se hranimo, produkujući nezrele dosetke poput lošeg i neduhovitog đaka, koji, krijući se u poslednjim klupama, dobacivanjem pokušava da doskoči nastavniku i iskamči mrvicu odobravanja od kolega iz odeljenja."⁴⁴

Mora se priznati surova, ali bolno tačna dijagnoza našeg vremena. Osvrnimo se oko sebe, na pretek je argumenata koji govore i svedoče u prilog Arbuzovu. Otvorimo novine, vrve od kolumni zajedljivih autora. Razume se, kritika može, čak i mora, biti ubojita i beskompromisna, ali je ubojitost bez ponuđenog rešenja ili njegovog nagoveštaja puki larpurlartizam, kritika radi kritike, sterilno podilaženje istomišljenicima i sopstvenoj sujeti.

„Sarkazam bez vizije podseća na lovca koji u hajku kreće noseći najbolje naoružanje, ali je zaboravio municiju."⁴⁵ Uvek kroz istoriju pripadnost istinskoj intelektualnoj eliti podrazumevala je angažovanost i humanističku misao. Razume se, angažovanost ovde podrazumeva sadržaj i suštinu a ne formu. Diogen je iz bureta učinio više za čovečanstvo od većine koji su se oglašavali iz vladarskih palata, Sokrat iza sebe nije ostavio niti jedno pisano slovo, a njegove reči i danas odjekuju gromoglasnije od autora čije bibliografije broje desetine hiljada napisanih stranica. O starcu Siluanu, svetitelju koji je tihovao i podvizavao se u svetogorskim isposnicama, svake godine pišu se nebrojene disertacije širom zemljinog šara. I tako redom u nepregled primera.

A danas? Ovaj kratki upit, čini se, ima karakter retoričkog pitanja. „Meni se čini da je savremeni intelektualac neizlečivo nezainteresovan za društvo u kojem živi, za socijalnu zbilju, za perspektivu, za sebe. On je bez vizije i ne želi da je ima. Povremeno uputi neku otrovnu strelicu tek da opravda prisustvo i overi intelektualnu karticu. Ne, nije reč o nihilizmu, jer je nihilizam opredeljenje, realizovana odluka, svesni i odgovorni čin. Ovo je naprosto nečuvena umrtvljenost, bez presedana, bolesnik bez dijagnoze, ali i bez nade za izlečenje."⁴⁶

Sada već uočavamo konsekvence i ozbiljne posledice (ne)angažovanja elite. U suštini, pasiviziran i umrtvljen do granica destrukcije ovakav stav intelektualne elite ne samo da ne doprinosi „popravljanju sveta” već ga dodatno dehumanizuje. Može zazvučati patetično ali je intelektualac u svim epohama bio perjanica, neka vrsta tribuna. Ukoliko parafraziramo Ortegu videćemo da je većina uvek birala odlučujući se za jednu od ideja elitne manjine.

⁴⁴ Денуться Куда Теперь, Николай Харбузов, *Бесплодное занятие*, Фея, Москва, 2012, стр. 91–92.

⁴⁵ Marjan Berić Voilov, *(Smara)gdj uma*, Aforizmi, Sentence, Urod, Beograd, 2014, str. 33.

⁴⁶ Денуться Куда Теперь, Иван Котов: *Дороги есть?*, Фея, Москва, 2012, стр. 48.

Snagom ličnosti, kvalitetom ideje, dalekosežnošću vizije, harizmatične vođe uvek su privlačile sledbenike.⁴⁷ Kada su svi videli potonuće i bezizlaz, ljudi elite, „izabrani pojedinci“, nudili su spasonosne ideje. Što je najvažnije, oni sami bili su prvi sledbenici sopstvenih vizija koje su zvučale patetično ili ne – često i životom plaćali. Čini se da suštinsko pitanje našeg vremena nije ima li takvih velikih ideja i izbora danas, nego ima li vizija uopšte? Kao i uvek vreme će pokazati. Tek, ako nema vizionara neće biti ni sledbenika. To je bar očigledno jasno.

„A možda ipak nije sve tako crno. Možda bi, ukoliko je to moguće, trebali sopstveno vreme posmatrati sa distance, sa manje žara i pristrasnosti. Ne proglašavati svaki trenutak za istorijski, svaku utakmicu za derbi godine, svaki događaj za spektakl decenije, svaku nezgodu za katastrofu veka. Sa aspekta večnosti ovo je tek odsečak vremena. Međutim, nama je dat i svesni sopstvene smrtnosti i prolaznosti postajemo nestrpljivi kada nam kola krenu nizbrdo, a svaka nizbrdica, kao i uzbrdica ima kraj. Bitno je u međuvremenu ne ispasti iz kola.“⁴⁸

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nemir sveta danas je izraženiji i uočljiviji nego ikad. Egzistencijalna zapitanost umnožava pitanja i nedoumice, intenzivira konfuziju i košmar savremenog čoveka. Uznemiren, zbunjen i uplašen od „čudovišnog sveta“ (termin Teodora Adorna)⁴⁹ on tumara bespućima sopstvenog bitisanja. Okružen spektaklom koji zaklanja suštinu, opkoljen formom bez sadržaja i zamkama koje ne uočava, on postaje idealan i lak plen za manipulaciju. U takvim okolnostima on radije ide niz vetar, utapa se u masu, živi, radi i misli po inerciji.

Može, ali ne želi da pobege iz kaveza bez rešetaka u kom je, sopstvenim izborom, zatočen. Ceo njegov život je privid. Ne samo da je izmanipulisan od drugih, već je žrtva sopstvene manipulacije. Umesto rešenja on traži izgovore. Živi lažno, namećući sam sebi pakleni tempo, kako ne bi morao da se suoči sa esencijalnim pitanjima. Potrebe modernog čoveka su surrogati istinskih potreba. Umnožavanje izbora (ne)svesno poistovetio je sa

⁴⁷ Upravo zbog toga ojačava uverenje kod drugih da je on nešto važno i da predstavlja aktuelnu opciju u politici ili nekoj oblasti, jer svaka strast se prepoznaje po tome što teži da se zadovolji odmah. U suprotnom, nije reč o harizmi. Lična harizma više vezuje ljude nego sama ideja. (Dragan Simeunović, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 149–152)

⁴⁸ Денуться Куда Теперь, Николай Харбузов, *Бесплодное занятие*, нав. дело, стр. 100–101.

⁴⁹ Theodor W. Adorno, *Filozofija nove muzike*, Nolit, Beograd, 1968, str. 67.

povećanjem sloboda. Živi neautentično „otaljavajući život” i priklonivši se „krivim” potrebama.

Ima li nade i spasa, nazire li se svetlo na kraju tunela? Istorija je pokazala da je ključ za izlaz uvek bio u rukama „odabranih” pojedinaca – naučnika, umetnika, vizionara. Svetina nikad nije sa oduševljenjem gledala na one koji štrče, neblagonaklona prema pojedincima koji vide dalje, žele i mogu više, za koje je prepreka izazov, a ne željeni i nepremostivi problem. Međutim, dvadeseti vek i decenija i po novog milenijuma doneli su i promovisali fenomen „pobuna masa” koji je uneo pometnju u redove elite. Uloge su se izmešale, došlo je do duhovne dezaristokratizacije. Čini se da savremeni intelektualac kao najreprezentativniji predstavnik elite nema potencijal da odgovori na izazove i pitanja vremena.

Generalna hipoteza istraživanja i dve posebne hipoteze „koje je implicitno produkovala” potvrđene su analizom i komparacijom opservacija najvećih teoretičara koji su tematizovali ovu problematiku. Od filozofa egzistencijalista šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka do savremenih samokritički nastrojenih teoretičara potvrđena je generalna hipoteza o pasiviziranom i umrtvljenom intelektualcu, koji u autizmu svoje izolovanosti i nezainteresovanosti odustaje od autentične egzistencije.

Prva i druga posebna hipoteza razrađene su implicitno iz generalne hipoteze, ali i osvrtnom i razradom eseja „uzaludni posao” i „ima li puta”. Hipoteze su potvrđene stavovima o deangažovanim intelektualcima koji „nemešanjem u sopstvenu istorijsku misao dodatno dehumanizuju društvenu realnost, ostajući na nivou sarkastično-statičnih posmatrača”. Druga posebna hipoteza koja elementarnom logikom, ali i navedenim primerima sledi iz generalne i prve posebne hipoteze, a odnosi se na odsustvo harizmatičnih pojedinaca koji se ni sami ne usuđuju na istinski društveni angažman, pa samim tim, ne mogu za svoje ideje pridobiti privrženike i pristalice.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Abanjano, Nikola, *Mogućnost i sloboda*, Nolit, Beograd, 1967.
- [2] Adler, Alfred, *Poznavanje čoveka*, Kosmos, Beograd, 1968.
- [3] Adorno, W. Theodor, *Filozofija nove muzike*, Nolit, Beograd, 1968.
- [4] Aristotel, *Politika*, Kultura, Beograd, 1970.
- [5] Bogdanović, Maksim, *Uspunice (eseji)*, Vigled, Beograd, 2009.
- [6] Đurić, Mihajlo, *Stihija savremenosti*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1972.
- [7] Fihte, Johann Gottlieb, *Odabrane filozofske rasprave*, Kultura, Zagreb, 1956.
- [8] Franke, Herbert, *Manipulisani čovek*, PKM, Banja Luka, 2002.
- [9] From, Erich, *Bekstvo od slobode*, Nolit, Beograd, 1969.

- [10] From, Erih, *Zdravo društvo*, Rad, Beograd, 1963.
- [11] Gi, Debor, *Društvo spektakla*, Anarhija, Blok 45, Beograd, 2003.
- [12] Habermas, Jirgen, *Javno mnjenje*, Kultura, Beograd, 1969.
- [13] Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Osnovne crte filozofije prava*, Kultura, Zagreb, 1953.
- [14] Horkheimer, Max, *Pomračenje uma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
- [15] Huizinga, Johan, *Homo ludens*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- [16] Indić, Trivo, *Uspon masa*, IIC SSO Srbije, Beograd, 1985.
- [17] Kalin, Boris, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
- [18] Kangrga, Milan, *Etika ili revolucija*, Nolit, Beograd, 1983.
- [19] Kara Murza, Sergej, *Manipulacija svešču, Knjiga 1*, Nikola Pašić, Beograd, 2008.
- [20] Kjerkegor, Seren, *Osvrt na moje delo*, Vuk Karadžić, Beograd, 1965.
- [21] Куда Теперь, Денуться, Харбузов, Николай, *Бесплодное занятие*, Фея, Москва, 2012.
- [22] Куда Теперь, Денуться, Котовк, Иван, *Дороги есть?*, Фея, Москва, 2012.
- [23] L' Bon, Gistav, *Psihologija gomila*, Papirus, Novi Sad, 1995.
- [24] Le Bon, Gustave, *Psihologija naroda – gomila – revolucija*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2004.
- [25] Manhajm, Karl, *Dijagnoza našeg vremena*, Mediteran, Novi Sad, 2009.
- [26] Marcuse, Herbert, *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.
- [27] Nikolov, Spiro, *Pro misli*, Samostalno izdanje, Valjevo, 2010.
- [28] Nikolov, Spiro, Kostić, Vojo, *Ispiranje blata*, Grm, Novi Sad, 2008.
- [29] Ortega i Gaset, Hose, *Pobuna masa*, Alef, Beograd, 2013.
- [30] Popović, Justin, *Svetosavlje kao filozofija života*, Manastir Ćelije, 1995.
- [31] Santarcangeli, Paolo, *Il Libro dei Labirinti*, Perke, Roma, 1972.
- [32] Sartre, Jean-Paul, *Egzistencijalizam je humanizam*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964.
- [33] Simeunović, Dragan, *Teorija politike – rider I deo*, Udruženje nauka i društvo, Beograd, 2002.
- [34] Simeunović, Dragan, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009.
- [35] Šarčević, Abdulah, *Iskon i misao*, Svjetlost, Sarajevo, 1971.
- [36] Unamuno, de Miguel, *Tragično osećanje života*, Kultura, Beograd, 1968.
- [37] Velimirović, Nikolaj, *O Bogu i o ljudima*, Valjevac, Valjevo, 1996.
- [38] Voilov, Berić Marjan, *(Smara)gdi uma*, Aforizmi, sentence, Urod, Beograd, 2014.

Marijana Savić Simić

THE MAN OF THE MASS AND THE PERSPECTIVE
OF RESTORING INDIVIDUALITY

Abstract

The main purpose of this research is to examine relations between the mass and the individual as a social phenomenon, and their evolution through different historical epochs and contexts. Special attention has been devoted to the novelty in the qualitative structure and aspect of these relations, which occurred when the mass became a relevant social factor that has a tendency to assume the role of the elite. In addition to clarifying basic concepts and providing a short prehistory of the issue, the paper deals with the spectacle which has become both the result and the goal, the fundamental manifestation mode, as well as the core of modern society, thus equating the role of decor with essence of modern social community. The manipulated man who becomes a voluntary victim of manipulation is shown as a normal and natural consequence of the tautological character of the spectacle. The paper looks into the possible ways of rehabilitating the engaged individual who dares to live by the principles of permanent spiritual growth in the community, and examines the phenomenon of a passive elite whose inactivity contributes to the dehumanization of the world.

Key words:

The man of the mass, the society of the spectacle, manipulation mechanisms, passive elite, restoration of individual thought.